

Теорія і історія держави і права

УДК 340.142

Суходубова Ірина Володимирівна

кандидат юридичних наук, асистент

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Sukhodubova Iryna

Candidate of Law, Assistant

Yaroslav Mudryi National Law University

Іржавська Вероніка Євгенівна

студентка факультету юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Irzhavska Veronika

Student of the Faculty of Justice of the

Yaroslav Mudryi National Law University

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЇХ ОБМЕЖЕННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

HUMAN RIGHTS AND THEIR RESTRICTIONS DURING WARTIME

Анотація. Останнім часом в Україні відбуваються безпрецедентні події – вторгнення і збройна агресія Російської Федерації. З огляду на це, серйозного значення набуває непохитність гарантованих Конституцією та іншими правовими документами прав людини. Адже, коли в країні починається війна, то забезпечення всіх свобод, яке мало суспільство, є під загрозою.

У таких випадках свідомою потребою є встановлення особливого комплексного регулювання відповідних відносин, які потребують

додаткового координування соціально-економічних процесів в умовах обмеження прав і свобод громадян.

В цій статті висвітлені права, які можуть бути обмежені у разі воєнного стану, і також ті, що є недоторкані ні в якому разі. Зокрема було аналізовано численні документи: Конституцію України [1], Закон України "Про правовий режим воєнного стану"[2], «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»[3], Порядок залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 753[4].

Особлива увага була приділена темі міжнародного права та міжнародного гуманітарного права. Виняткова його функція полягає в тому, що за допомогою норм встановлюють правила поведінки, які є стандартами для всіх держав у їх взаємовідносинах, щоб взаємодіяти сприяючи, а не заважаючи одна одній, крім цього міжнародне право містить норми, які спонукають країни дотримуватись певних правил поведінки як у мирний час, так і в період війни. Саме такі правові інструменти допоможуть у відстоюванні суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України в умовах агресії РФ. Тому були досліджені важливі документи: Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни [6], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [7], практику Європейського суду з прав людини та інші законодавчі акти.

Ключові слова: воєнний стан, війна, обмеження прав і свобод, міжнародне право, міжнародне гуманітарне право.

Summary. Recently, unprecedented events have taken place in Ukraine - the invasion and armed aggression of the Russian Federation. In view of this, the

inviolability of human rights guaranteed by the Constitution and other legal documents is of great importance. After all, when a war breaks out in a country, the provision of all the freedoms that society has is under threat.

In such cases, there is a conscious need to establish a special comprehensive regulation of relevant relations, which require additional coordination of socio-economic processes in terms of restricting the rights and freedoms of citizens.

This article highlights the rights that can be reduced in the event of martial law, as well as those that can not be violated in any case. In particular, numerous documents were analyzed: the Constitution of Ukraine [1], the Law of Ukraine "On the legal regime of martial law" [2], "On the transfer, forced alienation or seizure of property under the legal regime of martial law or emergency" [3], persons to socially useful work in martial law approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 13, 2011 № 753 [4].

Special attention was paid to the topic of international law and international humanitarian law. Its exclusive function is to establish rules of conduct that are standards for all states in their relations to interact in a way that promotes, not hinders, and that international law contains rules that encourage countries to adhere to certain rules of conduct. in peacetime and during war. Such legal instruments will help defend Ukraine's sovereignty, independence and territorial integrity in the face of Russian aggression. Therefore, important documents were studied: the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War [6], the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [7], the case law of the European Court of Human Rights and other legislation.

Key words: *martial law, war, restrictions on rights and freedoms, international law, international humanitarian law.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Порушена проблема. Для уникнення ситуацій порушення прав людини, особливо при збройному конфлікті, кожен громадянин має знати їх. Це потрібно для можливості захисту, відновлення порушених свобод та для того, щоб мати високий рівень правової культури.

Окрім цього, у статті висвітлені значущі нормативно-правові акти міжнародного гуманітарного права, а це має велике значення, щодо посилення юридичної освіти, стосовно практики Європейського суду з прав людини та тлумачення правових документів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. В сфері правового тлумачення прав і свобод людини, що можуть бути обмежені при збройному конфлікті працювали: Василюк Н. [9], Гловюк І. [10], Усманов Ю. І. [11] та інші.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Одним з головних завдань статті є розгляд прав людини при правовому режимі воєнного стану. Також, висвітлення основних статей міжнародного гуманітарного права, щодо невідчужуваних свобод людини. Крім цього, мета даної статті – розглянути документи, що стосуються воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Наступ і збройна агресія Російської Федерації проти України призвели до того, що весь державний апарат і суспільство перейшло до оперативного функціонування в умовах воєнного стану. У Законі України "Про правовий режим воєнного стану", правовий режим воєнного стану визначається як, «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі

збройної агресії, а також в інших, передбачених законом випадках, та передбачає надання відповідним органам повноважень, необхідних для відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки» [2]. З огляду на це можливе «тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [2].

У зв'язку з введенням воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022, громадяни України, мають знати про певні ліміти у своїх правах та усвідомлювати їх межі, щоб вберегти себе від беззаконня та виконувати громадянський обов'язок.

Важливо почати з того, що обмеження прав людини поділяють на загальні й конкретно-індивідуальні. Що стосується першого випадку, то врізання певних свобод є наслідком настання воєнного або надзвичайного правового режиму чи стану, який потребує захисту національної безпеки й оборони.

Актуально буде розпочати з основоположного нормативно-правового акту, а саме Указу президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». В ньому зазначено, що «у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини й громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження...» [2]. Ці статті втілюють в себе такі права:

- "Кожному гарантується недоторканність житла" [1] (стаття 30);
- "Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції" [1] (стаття 31);

- "Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України" [1] (стаття 32);
- "Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом" [1] (стаття 33);
- "Кожному гарантується право на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань" [1] (стаття 34);
- "Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати й бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування" [1] (стаття 38);
- "Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї й проводити збори, мітинги, походи й демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування" [1] (стаття 39);
- "Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності" [1] (стаття 41);
- "Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом"[1] (стаття 42);
- "Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується" [1] (стаття 43);
- "Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів" [1] (стаття 44);
- "Кожен має право на освіту" [1] (стаття 53).

Визначально, що Конституція України як основний гарант забезпечення і захисту прав і свобод громадян, містить, також перелік прав, які не можуть лімітуватися навіть в період дії воєнного стану. До цього списку входять такі норми:

- не може бути обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (стаття 24);
- громадяни України не можуть бути позбавлені громадянства і права змінити громадянство (стаття 25);
- не може бути порушеним невідчужуване право на життя; на повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканність (статті 27, 28, 29);
- не підлягає обмеженню право направляти індивідуальні або колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування (стаття 40);
- не можуть бути обмеженими права на житло, на шлюб і рівні права та обов'язки в шлюбі й сім'ї (статті 47, 51);
- неприпустимим є порушення рівності дітей у своїх правах незалежно від походження (стаття 52);
- не підлягає обмеженню право на захист прав і свобод у суді; на відшкодування коштами держави або органів місцевого самоврядування матеріальної й моральної шкоди, заподіяної незаконними рішеннями органів державної влади (статті 55, 56);
- ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (стаття 60);
- не може бути обмеженим право на професійну правничу допомогу; ніхто не може притягуватися двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне і те ж правопорушення; презумпція

невинуватості; право на захист і відмову свідчити або давати пояснення чи показання щодо себе, членів сім'ї або близьких родичів, коло яких визначено законом (Статті 59, 61-63).

Також, є окремі закони, що регулюють права людей під час воєнного стану. Одним з таких є Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [3] та Порядком розгляду заяв та здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 р. № 998 [5].

Згідно з першим нормативно-правовим актом, допускається під час вищезгаданих правових режимів примусове відчуження майна з попереднім чи наступним повним відшкодуванням його вартості. Але можливий і той варіант, що майно буде вилучено без відшкодування грошової цінності.

Рішення щодо таких дій може прийматися військовим командуванням, погодженим з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, районною, Київською чи Севастопольською міською державною адміністрацією або виконавчим органом відповідної місцевої ради, а також військовим командуванням у місцевостях, де ведуться бойові дії.

Що стосується документу «Порядком розгляду заяв...» [5], то він встановлює такі вимоги до акту:

- назва військового командування та органу, який погодив рішення про примусове відчуження або вилучення майна, або військового командування чи органу, що встановив таке рішення;
- інформація про власника майна;
- повинен також за наявності вказуватися документ, що встановлює право власності на майно;

- майно повинне бути описане достатньо для його ідентифікації (що стосується нерухомого майна – адреса, для рухомого майна (транспортні засоби) – реєстраційний номер, марку, модель, номер шасі та інші дані) :
- якщо майно було попередньо відшкодоване, то вказується сума виплачених коштів.

Підписувати акт має власник майна, або його представник і уповноважені особами військового командування та органу, що прийняв висновок про примусове відчуження майна. Після цього документ скріплюється печатками військового командування або згаданих органів. Право державної власності на майно виникає з дати підписання акту.

Щодо компенсації за примусово відчужене майно в умовах воєнного стану, то воно виконується з попереднім повним відшкодуванням його вартості коштом держави до підписання акту. Якщо ж грошова цінність майна буде повернута потім, то вона має здійснитися протягом п'яти наступних бюджетних періодів, правового режиму надзвичайного стану, або ж протягом одного наступного бюджетного періоду після скасування воєнного чи надзвичайного стану шляхом виплати коштів з державного бюджету.

Окрім вищезазначених обмежень, в умовах воєнного стану працездатних осіб можуть залучати для суспільно корисних робіт, «що мають оборонний характер, ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, що виникли в період воєнного стану, та їх наслідків, задоволення потреб Збройних Сил, інших військових формувань і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та системи забезпечення життєдіяльності населення, які водночас не можуть бути пов'язані із підприємництвом або іншою діяльністю, спрямованою на одержання прибутку, та до яких

належать роботи й послуги, що не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки» [4].

Така специфіка трудової повинності закріплена в нормативно-правовому акті: «Порядок залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану» затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 753.

Військове командування, разом з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування можуть прийняти рішення, щодо запровадження такої праці та залучення працездатних осіб до виконання суспільно корисних робіт, що має бути доведено до відома громадян через засоби масової інформації.

У такому рішенні повинні вказуватися фактори, які склалися в регіоні (місцевості, населеному пункті), несприятливі обставини техногенного, природного та воєнного характеру, способи протидії таким умовам і знищенню наслідків надзвичайних ситуацій.

До суспільно корисних робіт залучаються працездатні особи, враховуючи громадян, що не підлягають мобілізації, які за віком і станом здоров'я не мають обмежень до роботи в умовах правового режиму воєнного стану (крім працездатних осіб, які залучені до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення і заброньовані за підприємствами на період мобілізації та воєнного часу з метою виконання робіт, що мають оборонний характер), а саме:

- 1) безробітні та інші особи, що не працюють;
- 2) працівники діяльних в умовах воєнного стану підприємств (за погодженням з їх керівниками), що не залучені до виконання мобілізаційних замовлень та не зараховані до складу позаштатних, невоєнізованих формувань цивільного захисту;
- 3) особи, зайняті в особистому селянському господарстві;

4) студенти вишів, учні та слухачі професійно-технічних навчальних закладів;

5) особи, які забезпечують себе роботою самостійно.

«Обов'язково має бути укладений строковий трудовий договір, з кожною зазначеною особою. Забороняється залучати до суспільно корисних робіт малолітніх дітей та дітей віком від чотирнадцяти до п'ятнадцяти років, жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також вагітних жінок у разі, коли виконання таких робіт може негативно вплинути на стан їх здоров'я» [4].

Ні в якому разі не можна залучати людей до таких робіт «на радіаційно або хімічно забруднених територіях, у районах ведення бойових дій, виникнення небезпечних і особливо небезпечних інфекційних хвороб, місцях розташування вибухонебезпечних предметів, а також поза місцевістю, де оголошено воєнний чи надзвичайний стан» [4].

Потрібно відзначити, що за виконання робіт повинна здійснюватися оплата працівникам чинних підприємств, відповідно до умов оплати праці, встановлених за професією (посадою), на яку їх зараховано, і розмір такої оплати не має бути нижчим від розміру середньої заробітної плати за основним місцем роботи.

Теж не можна залишити без уваги приклади міжнародного права.

Його характерною особливістю є наявність комплексу основних принципів, під якими розуміються узагальнені норми, що володіють вищою юридичною силою. У дипломатії їх зазвичай називають принципами міжнародних відносин. До них відносяться ідеї миру й співробітництва, гуманізму, демократії, дотримання прав і свобод людини й ін. Між цих принципів-ідей наявні й такі, що наголошують на захисті людей під час збройного конфлікту.

Прикладом може стати Конвенції про захист прав людини (КЗПЛ, Конвенція) [7]. КЗПЛ голосить про специфіку зобов'язань держави, щодо захисту права на життя в умовах збройного конфлікту, межі необхідності застосування сили, принципи ефективного розслідування та низку інших тематичних питань.

Приміром може послугувати тлумачення 2 статті Іриною Гловюк про те, що «право кожного на життя охороняється законом, нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.»

Така дія не буде розглядатися як порушення статті, якщо вона буде виконана за певних умов, що базуються на необхідному застосуванні сили. По-перше, позбавлення життя може здійснитися для захисту будь-якої особи від незаконного насильства. По-друге, у випадку законного арешту або для запобігання втечі особи, яка офіційно заарештована. По-третє, такі дії можуть бути вчинені за обставин придушення заворушень чи повстань, здійснені правомірними діями.

Так само, з огляду на практику Європейського суду з прав людини стаття 2, наскільки це можливо, має тлумачитись як міжнародно-правові норми, а саме, норм міжнародного гуманітарного права, що виконують виключну функцію у зменшенні безжального ставлення до людей та вчиненні негуманних дій у воєнних конфліктах. У зоні міжнародного конфлікту держави-учасниці повинні захищати життя тих, хто не залучені у військові дії, що вимагає, зокрема, надання медичної допомоги пораненим. Що стосується тих хто помирає в бою або гине від поранень, то їм зобов'язані надати звітність, про тіла, які мають бути належно поховані, а влада своєю чергою повинна розповсюдити інформацію про їх особу і долю,

або ж дозволити зробити це таким організаціям, як Міжнародний комітет Червоного Хреста.

Хоча й деякі міжнародні угоди, обумовлюють можливість обмеження прав людини під час надзвичайного стану, але є і такі норми, що містять перелік прав, відступ від яких визнається неприйнятним. Так, згідно зі ст. 15 Європейської конвенції про права людини, такими принципами можуть бути «право на життя, право не зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покаранню, право не піддаватися рабству і право не надавати зворотної дії кримінальному закону» [7]. Протокол № 7 до Європейської конвенції містить перелік, що вказує на принцип *non bis in idem* (особа не може бути притягнута до юридичної відповідальності двічі за одне й те саме правопорушення).

Можна звернутися до міжнародного гуманітарного права, яке характеризується деякими принципами, щодо регламентації права на дерогацію (часткове анулювання певного нормативно-правового акту), внесок якого в цю область можна оцінити більш значним ніж галузі прав людини.

В міжнародному гуманітарному праві можна виділити такий впливовий документ, як Женевські конвенції 1949 року [6] і Додаткові Протоколи. Вони уможливають два різних режими захисту осіб залежно від характеру збройного конфлікту - міжнародний збройний конфлікт і збройний конфлікт неміжнародного характеру. Якщо річ стосується першої групи з вищезгаданих, то права людей застосовуються в повному обсязі. Однак, при неміжнародному збройному конфлікті, певні свободи можуть бути обмеженими.

Особливість гуманітарного права при збройному конфлікті між державами полягає в тому, що в них не міститься поняття часткового скасування прав людини. Допустимі обмеження стосуються лише способів

і методів ведення війни. Це можна пояснити тим, що правила міжнародного гуманітарного права, це вже є практичний компроміс між необхідністю застосування сили й вимогою гуманності. Відповідно до статей Женевських конвенцій, зокрема статті 1 «про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року та Протоколу № 1, Високі Договірні Сторони зобов'язуються при будь-яких обставинах дотримуватися і змушувати дотримуватися цю Конвенцію» [6]. Це в свою чергою означає те, що Конвенція забороняє репресалії стосовно осіб, які перебувають під юрисдикцією держави-агресора. Втім, це відповідає статті 60 Віденської конвенції про право міжнародних договорів [8], яка забороняє призупинення (або денонсацію) договорів гуманітарного характеру в якості відповіді за порушення їх іншою стороною.

Окрім цього, маємо згадати Конвенцію про захист цивільного населення під час війни. В ній наголошується на тому, що забороняється:

«1) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури;

2) захоплення заручників;

3) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження;

4) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні» [6].

Міжнародна судова практика створила особливо важливі умови для ефективного розслідування обмеження права на життя:

1) Держава повинна діяти за власним бажанням для того, щоб розпочати розслідування смерті, замість того, щоб чекати від сім'ї загиблого заяви для відкриття провадження;

2) Ті, хто проводить розслідування, повинні бути незалежними від тих, хто причетний до смерті. Вони повинні бути інституційно незалежними, а також демонструвати їх незалежність на практиці. Крім того, така вимога потребує наявності незалежного механізму скарг на дії судів, поліції та військових.

3) Розслідування повинно бути ефективним і здатним привести до визначення того, чи є дії, вчинені державними органами, виправданими за обставин, щодо визначення вини й відповідальність осіб за смерть.

Отже, міжнародне право визначає, що свободи людини продовжують діяти під час збройних конфліктів, оскільки це чітко зазначено в самих договорах. Цей факт був багаторазово підтверджений заснованими в рамках договорів органами, які розглядали дії держав, а також Міжнародним Судом ООН.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Можна зробити висновки, що, не беручи до уваги всі складнощі сучасності, права людини підлягають виключній охороні. Це можна пояснити тим, що положення Основного Закону визнають найвищою соціальною цінністю людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку.

Тобто, один із головних обов'язків держави – захист прав і свобод людини. Хоча за певних обставин, коли їх обмеження неминучі й виконуються тільки, за допомогою чинного законодавства, де ці умови прописані. Такою є стаття 64 Конституції України, де говориться про окремі обмеження прав і свобод людини. Такою підставою може бути тільки безпосередньо виступає запровадження воєнного або надзвичайного стану. Але, також, слід зауважити, що вказані заходи мають бути приведені в дію тільки згідно з чинним законодавством і не можуть суттєво обмежувати

основоположні права громадян. Окрім цього, будь-які ліміти повинні бути сумірний з цілями, які вони переслідують.

Визначально, що Конституція України має перелік прав і свобод, що не можуть бути звужені навіть в період дії воєнного стану.

Щодо міжнародного права, то воно має головний постулат, щодо заборони катування. Це у своїй практиці постійно підкреслює Європейський суд з прав людини, — тобто відтворює одну з базових значущих цінностей демократичного суспільства. Вона знайшла своє місце в більшості основних міжнародних інструментах, починаючи від загальних принципів міжнародного права, міжнародних документів звичаєвого права до міжнародних договорів на універсальному та регіональному рівнях.

Використання катувань і варварське поводження повністю нівелюють принцип людської гідності. Тому їх застосування є абсолютною заборобою на територіях усього цивілізованого світу, навіть коли йдеться про війну.

Отже, основоположні права і свободи людини не підлягають зменшенню навіть у період дії правового режиму воєнного стану. Бо без їх забезпечення і гарантування немислимим є існування суспільства і держави у правовому демократичному полі.

Література

1. Конституція України: 2022 рік. Харків : Право, 2022. 74, [2] с.
2. Закон України "Про правовий режим воєнного стану" [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2015. № 28. С. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Закон України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР).

2013. № 15. С. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Порядок залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану» [Електронний ресурс]. 2011. № 753. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text>
 5. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану». 2012. № 998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-%D0%BF#Text>
 6. Конвенція про захист цивільного населення під час війни [Електронний ресурс]. 1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
 7. Європейська Конвенція з прав людини [Електронний ресурс]. 1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
 8. Віденська конвенція про право міжнародних договорів [Електронний ресурс]. 1986. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
 9. Василюк Н. Права людини і громадянина під час дії воєнного стану. URL: <http://legalclinic.nlu.edu.ua/2022/05/06/prava-lyudyny-i-gromadyanyna-pid-chas-diyi-voyennogo-stanu/>
 10. Гловюк І. Гарантії захисту права на життя: адвокати актуалізували знання відповідно до нових викликів в умовах війни. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/garantiyi-zahystu-prava-na-zhyttya-advokaty-aktualizувaly-znannya-vidpovidno-do-novyh-vyklykiv-v-umovah-vijny/>
 11. Усманов Ю. І. Міжнародно-правове забезпечення права на життя в умовах збройних конфліктів та ситуацій насильства всередині держави. URL: <https://bit.ly/3JbWigm>

References

1. Constitution of Ukraine: 2022. Kharkiv: Pravo, 2022. 74, [2] p.
2. Law of Ukraine "On the legal regime of martial law" [Electronic resource] // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2015. № 28. P. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Law of Ukraine "On the transfer, forced alienation or seizure of property under the legal regime of martial law or state of emergency" [Electronic resource] // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR). 2013. № 15. P. 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>
4. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Procedure for involving able-bodied persons in socially useful work in martial law" [Electronic resource]. 2011. № 753. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#Text>
5. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of full compensation for property forcibly expropriated under martial law or state of emergency" [Electronic resource]. 2012. № 998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2012-%D0%BF#Text>
6. Convention for the Protection of Civilian Persons in Time of War [Electronic resource]. 1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
7. European Convention on Human Rights [Electronic resource]. 1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
8. Vienna Convention on the Law of Treaties [Electronic resource]. 1986. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
9. Vasilyuk N. Human and civil rights during martial law. URL: <http://legalclinic.nlu.edu.ua/2022/05/06/prava-lyudyny-i-gromadyany-na-pid-chas-diyi-voyennogo-stanu/>
10. Glovyuk I. Guarantees of protection of the right to life: lawyers have updated their knowledge in accordance with the new challenges in the war. URL: <https://www.inter-nauka.com/magazine/law/>

<https://www.hsa.org.ua/blog/garantiyi-zahystu-prava-na-zhyttya-advokaty-aktualizuvaty-znannya-vidpovidno-do-novyh-vyklykiv-v-umovah-vijny/>

11. Usmanov Y.I. International legal provision of the right to life in conditions of armed conflict and situations of violence within the state. URL: <https://bit.ly/3JbWigm>